

Elektronická verze slovníku Tomáše Rešelia

Alena M. Černá, Ústav pro jazyk český AV ČR

Historický text a jeho interpretace, Kozojedy 19. 10. 2023

s podporou Strategie AV21 „*Anatomie evropské společnosti – historie, tradice, kultura, identita* (téma *Evropa, kořeny integrace, utváření lokálních, národních a evropských identit*“)

DICTIONARIUM

LATINOBOHEMICVM IN VSVM

& gratiam studiosæ iuuentutis Bohemicæ, ex Petri
Dasypodii Dictionario, eiusdemq; recogni-
tione postrema, concinnatum.

ACCESSERVNT EX EODEM ET

nomina locorum, & Anni in Germania, & alia
quædam, ut sequens pagina indicabit.

PRÆTEREA ex eodem adiecta sunt &
Forensia, ac seorsim sub unum lo-
cum redacta.

Authore Reshelio Parocho Ieroschouienso

CAVTVM est Cæsareo Priuilegio, ne quis
hoc Dictionarium intra quadriennium imprimat.

Impressum Olomucij, apud Ioannem
Guntherum, M. D. LX.

NK I 19915 -6 9.41

Tomáš Rešelius

Dictionarium latinoboheemicum

Olomouc, J. Günther 1560

Knihopis č. 1812

- na finální práci se podílí Olga Navrátilová, Ondřej Svoboda a AMČ
- získána podpora Strategie AV21, program *Anatomie evropské společnosti – historie, tradice, kultura, identita* (téma *Evropa, kořeny integrace, utváření lokálních, národních a evropských identit*)
- projekt je plánován na dva roky (2023-2024), poté by měl být slovník zveřejněn jako samostatný zdroj *Vokabuláře webového* (nebude – zatím – zapojen do jednotného vyhledávání)

- rozpracován je i druhý díl slovníku, tj. část česko-latinská z roku 1562, která představuje první slovník s výchozím jazykem češtinou; tato část je zhruba o třetinu stručnější než první část slovníku
- přepis této části pořizuje a organizuje prof. Tilman Berger z Tubinek
- po zhotovení přepisu nám bude text předán k finálnímu dokončení elektronické verze a k vystavení ve *Vokabuláři webovém*; opět se pokusíme o získání podpory ze Strategie AV21

prir. 1.)
DICTIONARIUM

BOHEMICOLATINVM, IN VSVM
ET GRATIAM BOHEMICÆ PVBIS IVX-
ta Dictionarium Petri Dasypodij, sum-
ma diligentia interpretatum.

Authore Thoma Reschelio Parocho Ieroschouensi.

CAVTVM est Cæsareo Priuilegio, ne quis
hoc Dictionarium intra quadriennium imprimat.

Impressum Olomucij, apud Ioannem
Guntherum M, D, LXII.

Tom. Reschelius

I-19915 prir. 1.)

Tomáš Rešelius

Dictionarium bohemicolatinum

Olomouc, J. Günther 1562

Knihopis č. 1813

Dictionarium latinobohemicum, 1560

- 750 stran formátu 4°
- latina, čeština, řídce řečtina
- dvousloupcový tisk
- abecední řazení + tematické doplňky (propria státních celků „nomina regionum“, jména řek, názvy rostlin, zvířat, domácího zařízení, nemocí a částí lidského těla, právnické pojmy atd.)
- hnízdování
- v žádném jazyce se vesměs neuvádějí citace z autorit

LO

Wdávám neb puogęngl na V= rof. Blocare equum, bouem &c. Blocatio, Puogęwánij.

Locusta, gene. fęmi. Bobylka / neb Mussina s mdlými křídly / neb slabými / kteráž nįzko od země lytá.

Lodix, icis, penult. prod. gene. fęmi. Prostęradlo / loftrusse / přifreyw= fa / Boberec platenný. Lodacula, diminut, Prostęradlko / loftruska.

Logice, uel Logica, gene. fęm. Umě= nį pořádného mluwenij / a o wssch węcch rozhodnutij. aliás Dialectica. Sed proprie pars est Logice.

Logos, gene. masc. latině sermo, uel Ratio, kječ / neb počet. Hinc Logista, a, Mįstr počtu / neb řdo Počtuom včij. Vulgō Algorista dicitur. Vnde Composi: Catalogus, Epilogus, Dialogus &c. De quibus supra. Logodędalus, Ezlowek mau dré řeci / a ozdobného mluwenij.

Loligo, inis, gene. fęmi pen. prod. uel Lolligo, Ryba / kteráž hlauw mezy nohami má / a černau krew yako černidlo od sebe lege / řdyž gi chrť lapiti / gest yako Sepia / Odrad succus lolliginis, Za pomlauwánij býwá bráno. Item, Loligo, Závist nessesčerného Ezlowka.

Lolium, gene. neu. gręc Ara, in plurali, Blen / činj závrat / řdo gegij. Vitium frumenti, Kaukol mezy obilým / beylj / wostj. Lolio uicli=

LO

tare, Dicitur loco prouerbij, Kde dobře widj.

Lombardia, gene. fęmi. Lombardj / wsscko Bņjžerstwij Medyolanské. Longobardi, Lidé w něm / Longobardstij.

Lomentum, gener. neut. Přijprawa barwįřka / kterauz na modro barwij. Item, Bobowa mauka / kterauz possfwrny z raucha wy= pįragj.

Longzeus, Vide supra Euum.

Longus, a, um. Dlauhý / wyřabhý / dlahotrwalý. De tempore & loco dicitur. Longum esset, Dlauho by bylo / potriebowalo by chwęle. Item, Weliký. Longus amor, Er= walé neb weliké milowanij. Ali= quando est aduerbium, in genere neutro, ut, Vale longum, Bůd dlaho zdráw. Longum uale dixit, uel longum ualere iussit, Pozanechal / od= lozil / wzdal / nedbá wjic / pože= hnal se s tįm. Longitudo, Dlau= host. Longiusculus, diminut. Po= dlahowarý. Longanimis, e, Slá= homyslný / dlahočekawý / trpě= liwý. Longanimitas, Sláhočeká= nį / showwánij. Longē, aduer= bium. Dlauze / sširoce. Longē lateqz Dlauho y sširoko / sem y ram. A longē, Zdaleka / od daleka. Longinquus, a, um. Daleký / neb daleko rozšřřený. Longinquitas, Dale= kost / welikost / sširokost. Longu= rius, Tyč / neb dlahý sochor / wo= strew. Longurio, Dlauhý. idem quod

Autoři

Peter/Petrus Dasypodius (autor předlohy)

- narozen kolem roku 1490 ve Frauenfeldu, zemřel r. 1559 ve Štrasburku, švýcarský humanista, pedagog, kazatel a lexikograf
- autor latinsko-německého/německo-latinského slovníku, který vyšel v roce 1535 a v opravené a rozšířené verzi v roce 1536
- slovník byl opakovaně vydáván v různých jazykových mutacích (mj. holandské, švédské, maďarské, polské a české)
- slovník má na svou dobu novou strukturu, je abecední, ale je doplněn i o tematickou část

Autoři

Tomáš Rešel/Rešelius (Hradecký, Ieroschoviensis) (autor české adaptace)

- narozen kolem roku 1520 v Jindřichově Hradci patrně v německé rodině, zemřel před 1. 5. 1562
- katolický kněz, překladatel náboženských textů z latiny a němčiny (překlad německého výkladového textu ke knize Ecclesiasticus/Sirach) a lexikograf
- kněz v jižních Čechách, naposledy v Jarošově nad Nežárkou (odtud „Ieroschoviensis“), podporován pány z Rožmberka, z Hradce a dalšími
- autor latinsko-českého/česko-latinského slovníku z let 1560 a 1562 (vydání už se nedožil, jak plyne z předmluvy)
- slovník posloužil pro mladší lexikografy, především pro Daniela Adama z Veleslavína; lexikum Rešelova slovníku se prostřednictvím Veleslavínových slovníků dostalo do slovníků Vusína, Rohna, Tháma, Jungmanna, Franty Šumavského, Kotta ad.
- slovník z roku 1562 je prvním slovníkem s výchozím jazykem češtinou

Dictionarium Latino-bohemicum, 1560

- slovník coby školní pomůcka dedikován Vilémovi z Rožmberka odměnou za založení nové české školy v Krumlově
- obsahuje přes 10 000 heslových statí (vč. odkazových hesel)
- za latinským záhlavím je gramatická charakteristika, následuje český výklad
- zahrnovány jsou deriváty, složeniny – např. u substantiva adjektivum a deminutivum
- slovník obsahuje apelativa i propria (geografické názvy, mytologická jména ap.)
- tisk je spolehlivý, evidentních chyb je velmi málo
- tisk diakritických znamének k označení vokalické kvantity je diskutabilní, avšak uvěřitelný; evidentní chyby jsou emendovány s upozorněním na emendaci

Dictionarium latinobohemicum, 1560 – elektronická verze

- pořízen přepis latiny a češtiny v transliteraci v programu Word s šablonou
- dodána automatická transkripce češtiny, která je následně verifikována
- každý „jazyk“ označen vlastním stylem
- jednotlivé „jazyky“ odděleny svislicí + metajazyk zvláštním stylem
- v českojazyčném výkladu významu se objevují latinská citátová slova a fráze, která jsou označena stylem pro češtinu, neboť jsou natolik zasazena do výkladu, že by jejich označení stylem pro cizí jazyk výklad významu roztříštil (*mira dvatceti amphoras držící; Itaka ... vostrov in mari Ionio, na kterémž Ulysses panoval*)

Herpetā, gene. foemi. pen. cor. | nemoc, vřed, kterýž okolo sebe žere | Nemoc Wřed/ kterýž okolo ſebe žere

Herfilia, gene. mafc. | manželka Romulova | Manželka Romulowa

Herus, gene. mafc. | pán | Pán | Herilis, e | co pánu náleží | Co Pánu náležij | Hera | paní | Panij

Hesperus, gene. mafc. | hvězda večerní, Zvířednice | Hwězda wečernij/ Zwijřednice | Aliàs Vesper, et Vesperugo. Hesperides | tři dcery Hesperij, bratra Atlantova, kteréž měly zahrady, v nichžto byli stromové s zlatými jablky a drak jich hlédal | tři dcery Hesperij/ bratra Atlantova/ kteréž měly Zahrady/ w nichžto byli stromové/ s zlatými yablky/ a Drak gich hlédal | Hesperia | země Italia | Země Italia | et Hesperia magna dicitur. Sed Hesperia ultima | Hispania | Hyſpania

Heteroclitum, gene. neu. | co ne vedlé obyčejného zpuosobu, ale jináč nakloňováno bývá | Co ne wedlé obyčejného zpuosobu/ ale gináč nakloniowáno býwá | Sic Heterogeneous, a, um. pen. cor. | co jest jiného pokolení | Co geſt giného Pokolenij | Item, Heteromaschalon | co jen po jedné straně chlupaté a vlnaté jest | Co gen po gedné straně chlupaté a wlnaté geſt | Heterofis, pen. prod. | zjinačení, když jedno pohlaví neb počet jeden za druhý vzat bejvá | Zginačenij/ když gedno pohlawij/ neb počet geHh4va den za druhý wzat beywá | Figura est

Hetruria, aliàs Tufcia et Hetrufcia | krajina v Italii, mezi Tibrem a řekou Makra, kdežto sou města Pisae, Volaterra, Florentia, Perusium, Luka etc. | Kragina w Italij/ mezy Tybrem a řekau Macra/ kdežto ſau Měſta/ Piſae, Volaterra, Florentia, Peruſium, Luca etc. | Hinc Hetrufcus, a, um | co odtud jest neb k tomu náleží | Co odtud geſt/ neb k tomu náležij

Heu, interiectio dolentis | ach, ouve | Ach/ auwe

Heus, aduerbium uocantis | hej, slyš to | Hay/ flyſ to

Hexaclinum, gene. neu. | sedací luožko neb židle, stolice, na nižto jich šest seděti muože | Sedacý luožko/ neb židle/ stolice/ na nijžto gich ſeſt ſeděti muože

Hexagonus, a, um. pen. prod. | šestihranatý | Šeſtihranatý | Hexameron, pen. cor. | šestidný | Šeſtidný | Hexametrum carmen | co šest pedes má | Co ſeſt Pedes má | Hexaſtichum | co šest verſuov má | Co ſeſt Werſuow má | Hexaſtichum hordeum | šestiřadej ječmen | Šeſtiřadej Gečmen | Hexaphorum | nuoše neb nosní luožko, kteréž jich šest nosivá | Nuošſe/ neb noſnij luožko/ kteréž gich ſeſt noſýwá

HI

Hiarbas, gene. mafc. | král Getulův | Král Getulůw

Hibiscus, gene. mafc. aliàs Althea | bylina slízová, vysoký sléz | Bylina Slízowá/ wyfoký ſlěz

Hic, pronomem corripitur | tento | Tento | Haec | tato | Tato | Hoc | toto | Toto |

Dictionarium latinobohemicum, 1560 – elektronická verze

Poznámka k transliteraci

- rozepisovány zkratky
- diakritická znaménka formou sjednocena dle současného úzu
- dle starého tisku zachovány hranice slov, velká písmena a interpunkce (kromě rozdělovníku, který je nesoustavně užíván k naznačení dělení slov)
- interpunkce ukončující patřičnou jazykovou část je odstraněna (resp. nahrazena svislicí)

Dictionarium latinobohemicum, 1560

elektronická verze

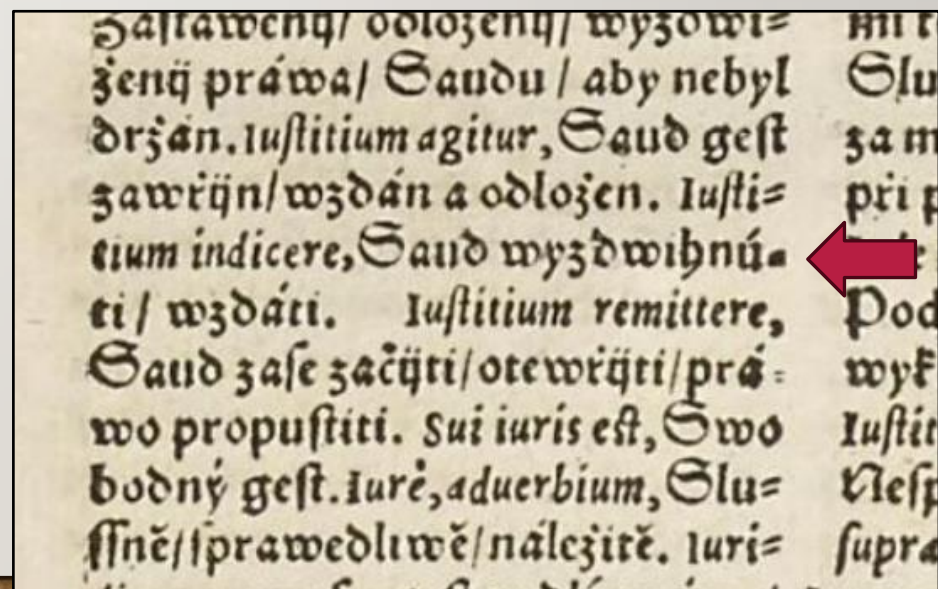
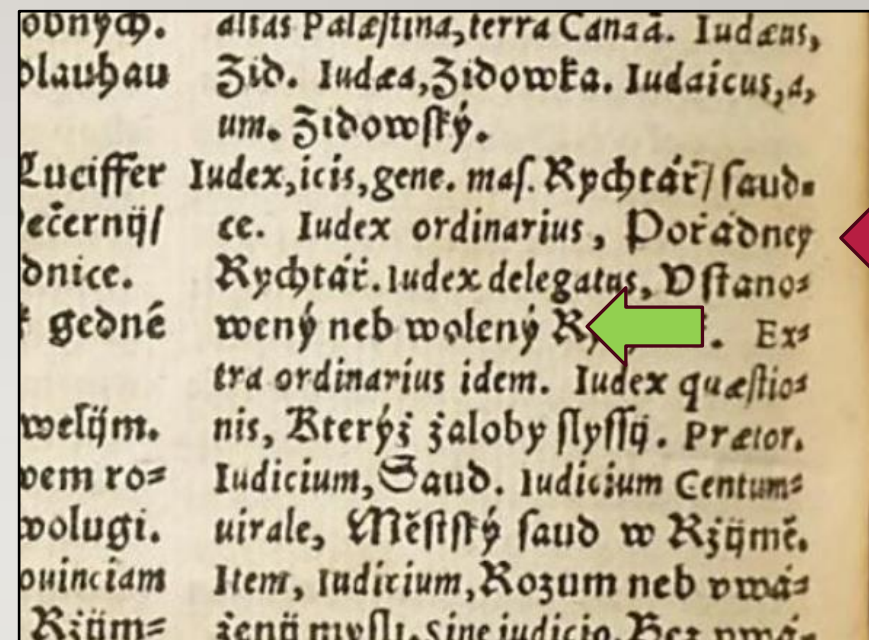
Poznámka k transkripci češtiny

- zkratky rozepisovány
- na počátku výkladu významu malé písmeno (nejedná-li se o proprium)
- vytištěnou virguli přepisujeme jako čárku (,), rozdělovník nezachováváme
- hranice slov, velká písmena a interpunkci upravujeme podle současného stavu (spřežková slova píšeme dle stavu ve starém tisku)
- tautosylabické aj/ej píšeme dle pramene (*nejvyšší* i *nejvyšší*)
- ej < ý/í přepisujeme jako ej, i když tisk někdy uvádí aj (*bayti* = *bejti* < *býti*)
- neetymologické gemináty a aspiraci odstraňujeme; zachováváme gemináty u látkových adjektiv (*hlinněný*) a slovní u čeledi *vinna*, *provinění* a *vinnice*, *vinničný*, neboť jsou dobově uzuální

Dictionarium latinobohemicum, 1560 elektronická verze

Poznámka k transkripci 2

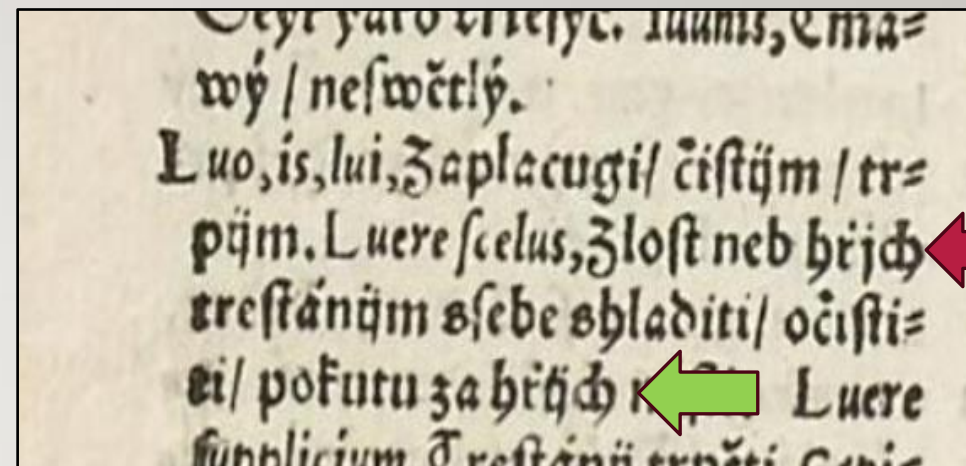
- přejatá slova a exonyma přepisujeme v souladu s českým jazykovým systémem (tj. počešťujeme), zvláště jedná-li se o známé a frekventované výrazy
- výrazy v českém prostředí neznámé nepočešťujeme
- hláskové varianty jsou většinou tištěny s tendencí vyrovnat pravý okraj řádku – dilatace pomocí tisku *uo* nebo tisk *ej* (< ý/í); komprimace řádků pomocí *ú* (> *ou*); v přepise ponecháváme (anachronickou) podobu dle starého tisku

Dictionarium latinobohemicum, 1560 elektronická verze

Poznámka k transkripci 2

- grafické varianty jsou většinou tištěny s tendencí vyrovnat pravý okraj řádku – tisk ij či j

Dictionarium latinobohemicum, 1560

elektronická verze

Poznámka k hláskosloví

- odpovídá stavu poloviny 16. století
- finální stupeň změn dlouhých vokálů a diftongů (tisk *uo* pro dilataci řádku, *ú* pro komprimaci)
- tautosylabické *aj* i *ej* (*najprvé* i *nejprvé*)
- sporadicky *ý* > *ej* (*lejko*, *konskej*) a *é* > *í/ý* (*týci*)
- protetické *v-* u dobově uzuálních výrazů (*vorati*, *vobora*, *vopravdu*)
- vokalická kvantita se znaky staročeské kvantity (*kázání*, *vykládání* ale *usmívání*; Gpl. *strán* ap.), ale s výraznými znaky kvantity 16. století (místr, lsg. a Gpl. *i-*kmenů feminin s krátkostí (*pivnice pod zemi*; *vyprávění věci* m. *věcí*...))

Dictionarium latinobohemicum, 1560 elektronická verze

Poznámka k lexiku

- slovník je dobře excerpovaný pro LDHBČ
- obsahuje slovní zásobu běžně doloženou; nepřekládá doslovně, frazémy nahrazuje českými frazémy ap.
- pokud obsahuje neologismy, nejsou tvořeny v rozporu s českým slovtvorným systémem (hojně nových deminutiv)
- Rešeliův slovník využil ve svých slovnících Daniel Adam z Veleslavína, odtud se dostala do dalších slovníků minimálně až po Jungmanna

Dictionarium latinobohemicum, I 560 elektronická verze

Poznámka k lexiku – pár hezkých slov

- Acarus | mol neb červík v vosku, voskojedec (Reš a Kott z Reš)
- Agelastus | kdo se nesměje, přísný, nesměšný C I rb – (Reš a Vel)
- Apodyterium, spoliatorium | místo nebo pokojík, kde se svláčejí, svlačebna, zuvadlna E I va (Reš, Vel, Rosa, Rohn, Jg z Reš)
- Batillus vel Batillum | kuchynská lopatka, kopejtko, podhrabáček, podpeček G3va (Reš a VelDict)

Dictionarium latinobohemicum, 1560 elektronická verze

Poznámka k lexiku – pár hezkých slov

- Bombyx | **hedvabopřed'**, červ, kterýž hedvabí přede H1vb (Reš a Kom)
- Catillo | žráč, **pokrčemníček** K4vb (Reš)
- Decorticare canabim | konopě tříti, **trlicovati** – (Reš a Jg)
- Cucumerarium | místo, kde tykve takové rostou, tykviště, **vogurkoviště** Q3va – (takto Reš, vokurkoviště BiblVácl)
- Bifur, et Trifur | **arcizloděj** Ee2va – (Reš a VelDict, VelSilva)

Dictionarium latinobohemicum, 1560 elektronická verze

Poznámka k lexiku – pár hezkých slov

- Gramiofus | **vokohnojný**, kdo v očích hnuoj neb nečistotu GgIvb (jen Reš, s protezí)
- Hefternum ius | včerajší polívka, **večeřádka** (Reš, Rosa, Jg, Kott, Šumavský)
- December | prasinec neb **vlčenec** Kk4va (Reš, Vel, Jg, Kott z Vel)
- Ichthyophagi | kteříž toliko ryby jedí, **rybojedci, rybojídkové** (rybojedec, rybojídek jen Reš a **Lact**; Kott)
- Iuuencus | býk, **vejřezek** Nn2ra (před Reš nedoloženo, poté málo)
- Laminarius | platnýř, **plechář** Nn4vb (Reš, Vel, Vus)

Dictionary Latinobohemicum, 1560

- záměr

- zveřejnit v sekci *Slovníků VV* jako „zdroj nezapojený do jednotného vyhledávacího systému“, s uživatelsky přívětivým vyhledáváním
- vyhledávání pomocí (částí) slov a výsledným zobrazením celé heslové stati, v níž se hledaný výraz vyskytuje
- do 31. 12. 2024

záměr ve výhledu:

- obdobně připravit *Dictionary Bohemicolatinum*, 1562
- zvážit připojení skenů starého tisku